

Suvremena njemačka historiografija o konstrukciji nacionalnih identiteta u Dalmaciji

TIHOMIR CIPEK*

Sažetak

Autor prvo prikazuje njemačke znanstvene institucije koje se bave poviješću Istočne ili Jugoistočne Europe u sklopu koje se istražuje i hrvatska povijest. Potom upućuje na vodeće istraživače te prikazuje osnovne teze dvaju temeljnih radova njemačke historiografije o nacionalnim identitetima u Dalmaciji. Naglasak je na istraživačkom postupku i "alatima" kojima su se koristili.

Autor misli da treba razviti interdisciplinarni pristup u historiografskim, politologijskim i sociologijskim istraživanjima procesa oblikovanja hrvatskoga nacionalnog identiteta ali i ostalih nacionalnih identiteta te drugih modernizacijskih procesa u Dalmaciji.

Ključne riječi: Dalmacija, Clewing, Jakir, modernizacija, nacionalizam, identitet, nacionalni identitet, njemačka historiografija

Uvod

Hrvatska se povijest, politika i ekonomija u Saveznoj Republici Njemačkoj tematizira u okviru istraživanja Istočne ili Jugoistočne Europe. Istraživanja ovih europskih regija, koje uglavnom naseljava slavensko stanovništvo, razvila su se na prelasku iz 19. u 20. stoljeće. Na svojim su počecima istraživanja Istočne Europe (*Osteuropaforschung*) bila povezana s političkim ciljevima Njemačkog Carstva, čija je vladajuća elita prostor za širenje teritorija vidjela na istoku i jugoistoku. Pionirsku ulogu u ustrojavanju ove znanstvene discipline imao je Theodor Schiemann, koji je 1902. godine na Sveučilištu u Berlinu osnovao Seminar za istočnoeuropsku povijest i etnologiju. Ubrzo je i u Austro-Ugarskoj u Beču 1907. godine osnovan sličan seminar, a u Njemačkoj je 1916. u Kantovu gradu Königsbergu slijedilo osnivanje Instituta za istočnoeuropsku privredu i Instituta za istočnu Europu u Breslauu 1918. godine. Istraživački centri razvili su se iz sveučilišnih instituta i seminara za slavenske jezike i kulturu, a istraživanja su se pos-

* *Tihomir Cipek*, docent Fakulteta političkih znanosti u Zagrebu na predmetu Povijest hrvatske političke misli.

tupno širila na povijest, ekonomiju i politiku istočnih i jugoistočnih europskih regija u kojima je živio i znatan broj Nijemaca (Cipek, 2000.: 171-180). Prisutnost njemačkog stanovništva u doba nacističke vladavine bila je osnova za Hitlerovu politiku *Lebensraum*, teritorijalnog širenja, koja je svojim ciljevima podredila i istraživanja Istočne i Jugoistočne Europe. Nakon poraza zločinačkoga nacističkog vladavinskog poretka proces prevladavanja prošlosti – *Vergangenheitsbewältigung* – prošli su, i u njega su se djelatno uključili navedeni instituti. Oni su se razvili u relevantne znanstvene institucije, a *Südosteuropaforschung* postaje cijenjenom znanstvenom disciplinom zastupljenom gotovo na svim njemačkim sveučilištima. Na međunarodnoj razini istraživači i institucije su unutar UNESCO-a udruženi u *Association internationale d' études du Sud-ouest européen* osnovanu 1963. godine.

Institut za istočnu Europu Slobodnog sveučilišta u Berlinu osnovan 1951. godine, koji se razvio u središnji njemački institut, možemo ubrojiti među najutjecajnije znanstveno-istraživačke centre, koji su u pravilu usko povezani sa sveučilištima. Njegovih 11 publikacija pružaju detaljan uvid u područje bavljenja Instituta. U njihovu se najnovijem 59. izdanju iz edicije *Forschungen zur osteuropäischen Geschichte* iscrpno tematiziraju nacionalni sukobi u 20. stoljeću. Svojim se radom ističe i Johann-Gottfried-Herder Institut, osnovan 1950. godine na sveučilištu u Marburgu/Lahn, kao središnja institucija Herderova istraživačkog vijeća. Institut objavljuje *Zeitschrift für Ostforschung* (danas *Zeitschrift für Ostmitteleuropaforschung*) i *Dokumentation Ostmitteleuropa*, gdje se uglavnom objavljuju radovi i dokumenti zanimljivi za njemačke odnose s Estonijom, Letonijom, Litvom, Poljskom, Češkom, Slovačkom i, dakako, s neizbježnom Rusijom.

Za istraživanje hrvatske politike, povijesti i privrede specijalizirao se Institut za jugoistočnu Europu u Münchenu, osnovan 1930. godine, koji je poznat po nizu vrijednih monografija pod nazivom *Südosteuropäische Arbeiten*. Tekstovi objavljeni u navedenoj ediciji na početku su objavljivanja tematizirali prošlost njemačkog stanovništva na područjima bivše Austro-Ugarske.¹ Zahvaljujući trudu Fritza Veljavca, jednog od najuglednijih članova, 1936. godine počeo je izlaziti časopis *Südostdeutsche Forschungen*, koji od 1940. nosi ime *Südost-Forschung*. Ovaj je časopis, zahvaljujući Veljavčevim idejama i njegovu znanstvenom autoritetu, koji je relativizirao njemačku *Kulturträgerideologie*, prestao objavljivati tekstove isključivo o povijesti Nijemaca te se počeo baviti i prošlošću drugih naroda koji su živjeli u Austro-Ugarskoj. Također je pratio povijest država nastalih poslije raspada Habsburške monarhije. Budući da mu saveznici nisu predbacivali nacističko djelovanje, Institut je nekoliko godina poslije 1945. obnovio svoj rad, zadržavajući u pravnome smislu svoj prvobitni status. Ponovo je počeo djelovati 1951., a godinu dana poslije obnovio je bibliotečni niz i spomenuti časopis te pokrenuo novi časopis *Südost-Europa*, koji se bavio aktualnim događajima na jugoistoku Europe. Upravo su suradnici Instituta pokazali najviše interesa za hrvatsku povijest i procese nacionalne integracije u Dalmaciji. U ovom ćemo tekstu nastojati propitati osnovne teze dvaju temeljnih radova njemačke historiografije o nacionalnim identitetima u Dalmaciji. Naglasak će biti na njihovoj metodologiji: istraživačkom postupku i “alattima” kojima su se autori koristili. Riječ je o knjigama Konrada Clewinga i Aleksandra

¹ <http://www.suedost-institut.de/hist-inst.html>

Jakira, objavljenima u nakladi kuće specijalizirane za jugoistočno-europske teme R. Oldenburg Verlag iz Münchena. Iako je Clewingova knjiga objavljena poslije Jakirove, zbog tematike je treba prikazati na početku.

Clewingova "Staatlichkeit und nationale Identitätsbildung. Dalmatien in Vormärz und Revolution"

Knjiga Konrada Clewinga *Staatlichkeit und nationale Identitätsbildung. Dalmatien in Vormärz und Revolution* (2001.) tematizira procese oblikovanja nacionalnog identiteta u Dalmaciji od 1814. do 1849. godine. Autora zanima odnos države i društva te njegov utjecaj na oblikovanje "nedovršenih" nacionalnih identiteta, dakle, one ideje i procesi oblikovanja nacionalnog identiteta koji nisu uspjeli oblikovati naciju. U slučaju Dalmacije, to je neuspjela slavodalmatinska i italodalmatinska ideologija. Originalni doprinos istraživanju nacije izražen je novotvorenicom *Staatlichkeit*, koja služi da bi se upozorilo na središnje pitanje prisutnosti države u društvu, kao i njezinu djelatnost u modernizacijskim procesima te djelovanje međuodnosa država – društvo na oblikovanje nacije. Na primjeru ove hrvatske i europske mikroregije Clewing uspješno propituje suvremene teorije nacije i nacionalnointegracijske procese.

Knjiga je podijeljena na četiri poglavlja: "Grundlagen", "Dalmatien. Region und Staat, Staatlichkeit und Gesellschaft im Vormärz", "Nationale Identitätsbildung und Politik in Dalmatien. Die Revolution von 1848/49", "Staatlichkeit, Identitätsbildung und Sprache".

Hvale vrijedan je autorov metodički postupak, još neuvriježen u hrvatskoj historiografiji, kojim su precizno određeni pojmovi koji se rabe u analizi. Osobito iscrpno tematiziraju se pojmovi modernizacije, nacije, nacionalizma i nacionalnog identiteta. Naglašena je uloga državnih institucija u socijalizaciji pojedinca kao bitan modernizacijski proces važan za oblikovanje nacionalnog identiteta, a ujedno je najavljeno kritičko propitivanje teze da je Beč presudno djelovao na svaki ugao Habsburške Monarhije. Clewing je, uz političke značajke nacije, koje se ogledaju u nastojanju izgradnje vlastite države ili u zadobivanju nekoga drugog oblika političke reprezentacije, naglasio njezine kulturne značajke. Clewing misli da je u Europi upravo kultura, osobito jezik, bitan konstitutivni element nacije, tj. oblikovanja nacionalnog identiteta kao kolektivne svijesti o pripadnosti vlastitoj naciji i nepripadnosti drugim nacionalnim zajednicama.

Upozoreno je na značenjske dvojbe u uporabi pojma nacionalizma. S obzirom na kontekst uporabe termina, nacionalizam može značiti različite političke oblike izražavanja nacionalnog osjećaja ili, jednostavno, može biti rabljen kao sinonim za termin nacionalnog identiteta. Autor razmišlja i o potrebi oblikovanja alternativnog termina, ali svjestan da ne postoji vrijednosnoneutralna uporaba ovog pojma – istrgnuta iz konteksta značenja koju mu pridaje zajednica istraživača i obrazovana javnost – odlučio je termin nacionalizma koristiti isključivo onda kad treba označiti agresivnu političku orijentaciju utemeljenu na netrpeljivosti. Nakon definicije osnovnih pojmova, dan je iscrpan pregled literature o Dalmaciji. Kritički je propitana svaka važna studija o povijesti i oblikovanju identiteta u Dalmaciji. Od hrvatskih djela, autor je istaknuo vrsnu studiju N. Stančića o Mihovilu Pavlinoviću, koja uspješno analizira, ne samo politički, nego i kulturni i socijalni kontekst oblikovanja hrvatske nacionalne ideologije u Dalmaciji. Nakon kritičkog

propitivanja radova hrvatske historiografije, Clewing je zaključio da se u njima hrvatska povijest rijetko tematizira uklopljena u cjelovitu povijest Habsburške Monarhije. Vrlina autorova pristupa upravo je u analizi oblikovanja identiteta u Dalmaciji u kontekstu Carstva. Ona dolazi do izražaja u drugom poglavlju u kojem su komparativnom analizom pokazane kulturne i socioekonomske značajke Dalmacije, kao krunske zemlje Habsburškog imperija, koja tada obuhvaća i Bokokotorski zaljev. Dalmacija je 1848. godine imala 416.803 stanovnika koji su činili samo 1,1% stanovnika Carstva. Navodi se da je iste godine tri četvrtine stanovništva Dalmacije činila katolička slavenska većina kod koje se oblikovala hrvatska nacionalna svijest, 18% stanovnika bilo je pravoslavne vjere i kod njih se oblikuje srpska nacionalna svijest. Ovi podaci već sami po sebi pokazuju da je kod slavenskog stanovništva vjerska pripadnost bila odlučujući čimbenik nacionalne integracije. Udio stanovnika koji su govorili talijanskim jezikom iznosio je, prema nekim proračunima, 3,4%, dok su, pak, drugi izvori govorili o udjelu od 7%. Svi su izvori precizno navedeni i kritički prokomentirani. Autor je ispravno istaknuo da je pripadnost talijanskoj kulturi, koja je u gradovima bila dominantna, označavala i viši status, pa prihvatanje talijanskog jezika nije bilo uvjetovano isključivo podrijetlom. Navodi se da je među dalmatinskim stanovništvom sredinom 19. stoljeća bilo i 1.000 Albanaca koji su se naselili u neposrednoj okolini Zadra, a u Dubrovniku i Splitu živjelo je oko 500 Židova. Uz podatke o stanovništvu, autor upozorava na znatnu kulturnu razliku između grada i sela. Zahvaljujući studijama Nikše Stančića, ova je činjenica postala nezaobilaznom u istraživanjima nacionalnointegracijskih procesa. Naglašen je utjecaj loše kulturne i privredne povezanosti između Dalmacije, Hrvatske i Slavonije na oblikovanje nacionalnog identiteta, ali to nije pripisano političkim namjerama imperijalnog centra, nego slabim modernizacijskim poticajima iz banske Hrvatske. Bečka je uprava nastojala modernizirati Dalmaciju, ali u tome nije bila osobito djelotvorna zbog predmodernog karaktera dalmatinskog društva koje nije moglo potaknuti ubranu modernizaciju, pa je čak i najveći dio privatne potrošnje financirala centralna vlast. Clewing pobija čestu tezu hrvatske historiografije o nesposobnosti habsburških upravnih institucija i s pomoću pojmovnog para “slaba država” – “jaka država” nastoji pokazati da je Habsburška monarhija dostigla modernizacijsku razinu razvijenih zapadnih zemalja onoga vremena. Modernizacijske značajke Habsburškoga Carstva bile bi još jasnije istaknute da se nastojalo precizno pokazati “hibridni” karakter vladavinskog poretka u kojem su se moderne značajke miješale s predmodernim polustaleškim strukturom koje su kočile modernizaciju. Upravo je ova izmiješanost modernizacijskih i predmodernih čimbenika uvjetovala “relativnu slabost” austrijske državne uprave i njezin utjecaj na oblikovanje društva u Dalmaciji. Ovom je tezom Clewing uvjerljivo opovrgnuo uvriježeni stereotip o snazi, organiziranosti i utjecaju “Austrije” u Dalmaciji. Autor upozorava na probleme u naplati poreza, kontroli granice, provođenju zakona koji nisu bili uvjetovani isključivo “slabošću države”, nego i otporom i snagom tradicionalnih zajednica koje nisu prihvaćale modernizaciju. Modernizacijska nastojanja austrijske uprave na području birokratizacije, crkvene organizacije i školstva bila su uspješnija i više su utjecala na oblikovanje kolektivnog identiteta. Nakon što je izvrsno pokazao sve načine i područja djelovanja državnog aparata i drugih političkih mehanizama koji su oblikovali “dalmatinski interes” i nastojali ga promicati u Beču, Clewing je zaključio kako nije postojala razvojna politika centralnih vlasti za Dalmaciju, jer je tretirana kao drugorazredna regija. Analizom utjecaja središnjih državnih vlasti na jezičnu politiku, vrlo važnu za oblikovanje identiteta, Clewing uvjerljivo dovodi u pitanje čestu tezu hr-

vatske historiografije o namjernoj talijanizaciji Dalmacije od strane Beča. Naglašeno je da središnja vlada prihvaća “naciju” (koja se, kako naglašava autor, još nije oblikovala u modernom smislu) “isključivo kao kulturno načelo, a ne kao princip unutar međudržavnog strukturiranja” (172). Jezična politika Beča nije bila, prema Clewingovu mišljenju, uvjetovana svjesnom političkom odlukom o talijanizaciji, nego se radilo o pragmatičnom pristupu koji je odabrao jezik obrazovanih slojeva kao potencijalnih nositelja upravnih funkcija. Uporaba njemačkog jezika u Dalmaciji bila je marginalna, a uporaba hrvatskog jezika se dopuštala, pa i poticala u sredinama u kojima nije bilo djelotvorno upotrebljavati talijanski. Clewing, dakako, ne poriče da je Beč vješto nastojao koristiti etno-političke sukobe u Carstvu i da se htio nametnuti kao konačni sudac, ali uvjerljivo pokazuje da je politika centra uvjetovana ponajprije interesima Habsburške dinastije. Zaključio je: “Austrija u Dalmaciji do 1848. nije imala nacionalnu politiku i nije provodila politiku ‘denacionalizacije’, dakle, također ni politiku talijanizacije”. No tvrdi, da je austrijska politika imala “talijanizirajuće djelovanje” (181).

Suprotnost talijanizaciji u Dalmaciji bio je utjecaj ilirizma, čije su glavne značajke i utjecaj detaljno prikazani. Istaknuto je značenje ideja ilirizma u početnoj fazi oblikovanja hrvatskoga nacionalnog identiteta. Ujedno je dovedeno u pitanje prijašnje neupitno svrstavanje iliraca u liberale, a “mađarona” među konzervativce. Na žalost, autor se nije upustio u detaljnije razrađivanje ove zanimljive teze, nego se zadovoljio tvrdnjom da niti jedna stranka nije imala detaljan politički program koji tematizira ekonomska i društvena pitanja, što dovodi u pitanje jasnu i jednoznačnu kvalifikaciju njihove ideologije. Jasno je samo, tvrdi Clewing, da ilirci ni u jednoj etapi svoga djelovanja nisu zastupali protuaustrijsku politiku. Ideologija ilirizma prikazana je preko Gajevih i Rakovčevih ideja, a njezin utjecaj u Dalmaciji djelovanjem njezinih zagovornika okupljenih oko *Zore dalmatinske* što su promicali ilirske ideje. Clewing je dobro primijetio da u dalmatinskom ilirizmu do 1848. godine postoje tri smjera. Prvi je smjer onaj koji se u Zagrebu doživljava kao uzor i kopira tamo izgrađen pravopis i jezičnu varijantu, dok je za katoličke pripadnike ovog smjera ilirstvo činilo osnovni nacionalni identitet (205). Drugi je smjer onaj pravoslavne elite koja zagovara jezično približavanje pravoslavaca i katolika, ali odbija zajednički pravopis u latiničnom pismu i nije spremna odustati od ćirilice, a ilirizam i srpstvo za nju su jedno te isto. Treći, koji je dalmatinski jezični oblik smatrao “čišćim” i “boljim”, ali zbog ideje ilirskog jedinstva izražava spremnost na prilagođavanje i ujednačavanje jezičnog standarda. U identitetskom smislu, ovaj pravac ilirskog pokreta nastoji sačuvati regionalnu posebnost Dalmacije i zastupa ideju slavodalmatinstva. Istaknut je ograničen utjecaj ilirizma kao nacionalne ideologije u Dalmaciji. On je doživljavao ponajprije kao kulturni pokret koji je tek potencijalno politički. Političku je dimenzija ilirizam u Dalmaciji zadobio tek 1848. godine.

Politička funkcija ideologija u oblikovanju nacionalnih identiteta u Dalmaciji 1848.–1849., tematizira se u trećem poglavlju knjige. Ovo poglavlje započinje tematiziranjem oblikovanja javnosti. Pokazalo se da prometno-komunikacijske poteškoće imaju veliku ulogu u (ne)oblikovanju javnosti. Glavni komunikacijski smjer bio je put morem prema Trstu, a i utjecaji iz Beča dolazili su preko ovoga grada. Prema Zagrebu je postojala veza samo jednom tjedno, povezanost među dalmatinskim gradovima također je bila slaba, pa su vijesti od Kotora do Zadra putovale otprilike tjedan dana. (241). Uz komunikacijske poteškoće, oblikovanje javnosti, što je bilo važno za nacionalnu integraciju, ograničavala je i vrlo loša gospodarska i obrazovna struktura. Dalmacija je u ovom smi-

slu bila najnerazvijenija pokrajina Habsburškog Carstva. Javnost, koja je aktivno raspravljala o nacionalnoj problematici, oblikovala se gotovo isključivo u gradovima. Utjecajne novine poput *Gazzeta di Zara* 1846. godine izlazile su u samo 150 primjeraka, dok je *Zora Dalmatinska* iste godine imala nakladu od 200 primjeraka. Novinski članci komentirali su se u malim javnim kružocima oblikovanim u kavanama, pa je broj ljudi koji je s njima bio posredno upoznan premašivao samu novinsku nakladu. Preko intelektualnih posrednika, učitelja i svećenika, stizali su i do dalmatinskog sela. Upravo su ideje koje su nastojale oblikovati nacionalne identitete u Dalmaciji predmet precizne Clewingove analize. On misli da su na djelu bili sljedeći nacionalni koncepti: ilirski, dalmatinsko-hrvatskonacionalni, srpskonacionalni, slavodalmatinski, te italodalmatinski u kojem se pojavljuju i neke ekskluzivno talijanske koncepcije. Osim italodalmatinske ideje, nijedna druga nije bila nacionalnorevolucionarna, nego se radilo o “mekim nacionalreformističkim” usmjerenjima lojalnim Habsburgovcima (256).

Interpretacija ilirizma u Dalmaciji 1848.–1849. pokazala je sve nijanse ove ideologije. Navodi se da argumenti u prilog glavne ilirske teze o potrebi ujedinjenja Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom nisu bili isključivo nacionalni, nego su se isticale gospodarske i financijske prednosti ujedinjenja. Clewing je pokazao i glavne značajke unitarne, autonomističke i federalističke struje dalmatinskog ilirizma. Ilirizam u Dalmaciji propitao je u kontekstu zbivanja u Habsburškom Carstvu i planove o njegovoj federalizaciji, s obzirom na četiri glavne nacije u austrijskom dijelu Carstva: “Njemačku, Češku, Poljsku i Ilirsku”. Komparativna analiza unutar povijesnog konteksta vrsnoća je autora metodičkog postupka, koji se proteže kroz cijelu knjigu. Uvjerljivo je pokazao da ilirizam poistovjećuje jezik i naciju, ali da je, unatoč ideji o slobodnom odabiru jezika, dakle nacije, posve jasno da u Dalmaciji postoji isključivo jedna “prirodna nacija” – “slavenska”. Clewing je pokazao da se na taj način dokida “slobodni odabir”, odnosno, da je moguć isključivo odabir “ilirskog jezika” (266). Identitetska osnova za ilirizam jest jezik, a vjerska se pripadnost, koja dijeli slavensko stanovništvo Dalmacije, nije smatrala presudnom za oblikovanje identiteta. Zaključio je da ilirizam u Dalmaciji nije imao neposrednih praktično-političkih uspjeha, ali da je pristaše austroslavizma – čiji su ga češki sljedbenici financijski pomagali – kao i sam Dvor upozorio na važnu funkciju kolektivnih identiteta i u dalmatinskoj politici. Pritom je zanimljivo da su ilirce obje strane doživljavale kao saveznike, osobito su se Habsburgovci uzdali u njih kao protivnike talijanaša vjerne Monarhiji.

U Dalmaciji se razvila i ideja jasne nacionalne hrvatske pripadnosti, koja je ujedno isticala regionalne osobitosti Dalmacije. Autor ovu koncepciju naziva “dalmatinsko-hrvatskonacionalnom” te tvrdi da bi je se moglo nazvati i “dalmatinsko-hrvatskom”. U razlaganju ove koncepcije pokazao je iznimno poznavanje povijesti hrvatskog jezika. Istaknuo je da su pristaše ove nacionalnoidentitetske ideje naglašavali potrebu većeg približavanja govornog jezika puka književnomu jeziku i odbijali ilirsku ideju južnoslavenskoga jezičnog jedinstva. Ante Kuzmanić, glavni predstavnik ovoga nacionalnoidentitetskog usmjerenja, jasno je zastupao posebnost hrvatskog jezika i nacije. Hrvatsko ujedinjenje nastojao je izvršiti na osnovu vlastite regionalne tradicije, ali ne kao samostojno dalmatinske, nego kao bolje hrvatske. Kuzmanić i njegovi pristaše odbacivali su i sam izraz “dalmatinstvo” kao rezultat talijanskog nametanja. Dalmatinskohrvatska ideologija jednostavno tvrdi da je ikavska tradicija primjerenija za integraciju hrvatske nacije od ilirske štokavštine, a ideja širega južnoslavenskog ujedinjenja im je drugoraz-

redna. Iako je u Dalmaciji ova koncepcija bila među inteligencijom većinski prihvaćena, izvan svoga područja nije naišla na veći odjek, nego je percipirana isključivo onoliko koliko se približavala ilirizmu.

U odnosu prema ilirizmu, u Dalmaciji se razvila i srpskonacionalna ideologija. Postala je popularnom među stanovništvom pravoslavne vjere. Ono je živjelo gotovo isključivo u seoskim sredinama i rijetko je dolazilo u doticaj sa stanovništvom dalmatinskih gradova, pa nije imalo pretpostavke za razvoj dalmatinskog identiteta. Veze su održavali uglavnom s pripadnicima svoje vjere iz Bosne i Hercegovine, s čijeg su teritorija uglavnom i došli. Među ovim se stanovništvom razvila jaka iznadregionalna “protonacionalna” svijest. Ovaj Hobsbawmov pojam Clewing je kritički propitao te zaključio da teza o izvorištu srpskog “protonacionalizma” u sjećanju na srednjovjekovno Srpsko Carstvo zanemaruje utjecaj pravoslavlja koje je nerazdvojno od ideje srpskog imperija. Upravo su pravoslavni svećenici, koji su uglavnom dolazili iz Srijemskih Karlovaca, južnougarskog središta srpske nacionalne integracije, ističe Clewing, bitno utjecali na oblikovanje srpskoga nacionalnog identiteta kod pravoslavnog stanovništva Dalmacije. Na osnovu pisanja *Srpsko-dalmatinskog magazina* prikazane su srpske nacionalno-integracijske ideje i njihov konfliktni potencijal. Clewing ističe da je već njemački povjesničar Wolf Dietrich Behschnitt uvjerljivo pokazao kako Karadžićevo ubrajanje štokavskih katolika i muslimana u Srbe ne proizlazi iz njegovih znanstvenih spoznaja, nego je posljedica Karadžićeva srpskoga jezičnog nacionalizma (296). Navodi se da je i ilirizam, u tumačenju srpske elite iz Dalmacije, nastojao katoličko stanovništvo pridobiti za srpsku nacionalno-integracijsku ideologiju, pa je, s obzirom na uporabu ćirilicnog ili latiničnog pisma, davao različite naslove istim tekstovima. Tako je u brošuri Theodora/Božidara Petranovića, srpskog preporoditelja iz Dalmacije, iz 1838. godine u latiničnoj verziji teksta korišten termin “ilirski”, “Iliri”, dok su u ćirilicnoj verziji ovi termini zamijenjeni pojmovima “srpski” i “Srbi”. Analiza ključnog dokumenta srpskonacionalne ideologije u Dalmaciji iz predgovora Đorđa Nikolajevića izdanju *Srpsko-dalmatinskog magazina* za 1848. godinu, koji se u knjizi i opširno navodi, omogućila je Clewingu da spozna njezine imperijalne ambicije. Nikolajević je kao agent Ilije Garašanina, autora *Načertanija*, propagirao stvaranje velikosrpskog Carstva. Autor naglašava da je srpskonacionalna ideologija, zahvaljujući propagandi pravoslavne crkve, bila jedina identitetska opcija koja je uspjela zadobiti veliku potporu seoskoga pravoslavnog stanovništva.

Dalmatinska identitetska koncepcija, koje nije bila vezana uz glavne nacionalne ideologije, bila je slavodalmatinstvo. Ova je ideologija naglašavala posebnost Dalmacije pozivajući se na njezinu neprekinutu tradiciju posebne pokrajine koja seže sve do Antike. Iliri su shvaćeni kao Dalmatinci, a povijest rimske provincije Dalmacije isticala se kao jedna od odrednica posebnoga slavodalmatinskog identiteta. U političko-nacionalnom smislu, slavodalmatinstvo su zastupala četiri dalmatinska poslanika u Carevinskom vijeću: Stjepan Ivićević, Antun Grabovac, Šime Petrović i Pavao Plenković. Navodi se da je ova ideologija sredinom 19. stoljeća među gradskim stanovništvom slavenskog podrijetla bila najraširenija, ali ju je na selu prihvatio samo manji dio intelektualaca. Analizom teza S. Ivićevića, Clewing je uvjerljivo pokazao da je glavni cilj slavodalmatinstva bila autonomija Dalmacije u austrijskoj federaciji. Unutarnju upravu Dalmacije preuzeli bi domaći službenici, koji bi upravljali pokrajinskom vladom (322). U svojim začetcima, ova se identitetska koncepcija protivila ujedinjenju Dalmacije s Hrvatskom i

Slavonijom, ali poslije imenovanja Jelačića guvernerom ove austrijske pokrajine, prihvaća ideju ujedinjenja kao saveza ravnopravnih partnera. Šteta što autor nije detaljnije, s pomoću pojmovnog para federacija – konfederacija, propitao ove koncepcije. Bilo bi, naime, zanimljivo vidjeti u kakvom su one odnosu s idejom dalmatinskog identiteta kao superiornog hrvatskomu. Naime, autor pokazuje kako unutar slavodalmatinske ideje postoje dva smjera: jedan koji Dalmatince smatra posebnom, od Hrvata različitom nacijom, i drugi koji odbacuje ideju samosvojne dalmatinske nacije. Argumentirano je opovrgnuta teza koja slavodalmatince određuje kao Slavene koji su prihvaćali talijanštinu i smatrali se različitim od Hrvata. Clewing ističe da su slavodalmatinci, doduše, prihvaćali talijansku kulturu, ali su je u javnom obrazovanju nastojali postupno zamijeniti slavenskom (326). Priznanje etničkih posebnosti bila je odlika ove ideologije. Ona je, uz slavensku većinu, jasno vidjela i priznavala talijansku manjinu, pa je zagovarala mogućnost i nužnost njihova zajedničkog života u Dalmaciji. Stoga je kao “kompromisna” ideologija nastojala ublažiti mogućnost etnopolitičkog sukoba. “Kompromisnost” je istaknuta kao bitno obilježje slavodalmatinske identitetske opcije, koje je unutar slavenskog identiteta nastojala spojiti dva kulturna elementa: slavenski i talijanski. Naglašeno je da navedena identitetska dvojnost slavodalmatinstvo razlikuje od modernih nacionalnih identiteta, koji se, u pravilu, zasnivaju na jednoznačno određenim svojstvima vlastite zajednice. Nije li to i razlog neuspjeha ove ideologije? Odgovor na gore navedeno pitanje autor nije potražio. Šteta, jer bi, zahvaljujući izvrsnom poznavanju problematike, vjerojatno pružio zanimljive odgovore koji bi bili iznimno poticajni za buduću raspravu i samu teoriju oblikovanja nacionalnih identiteta.

Visoku razinu teorijske refleksije autor je pokazao i u tematiziranju italodalmatinske ideologije. Njezina raščlamba pokazuje da su u pravu oni teoretičari nacije koji je ne određuju isključivo “objektivnim” kriterijima, jer ni italodalmatinstvo kao ideologija koja je u Dalmaciji integrirala manjinsku talijansku nacionalnu zajednicu ne ističe “objektivne” kriterije podrijetla, nego za oblikovanje identiteta naglašava značenje jezika i kulture. Identitet je stoga pitanje izbora pojedinca. Misle da se ne treba uključivati u štetne rasprave koje traže da se odluče za slavenski ili talijanski identitet, jer su svi stanovnici Dalmacije, posve jasno i jednoznačno, isključivo Dalmatinci. Radilo se o identitetskoj koncepciji najimućnijih obrazovanih gradskih slojeva, koji su u italodalmatinstvu nalazili odgovor na revolucionarna zbivanja 1848. godine. Ovaj je sloj, preko zagovaranja visokoga imovinskog cenzusa, čuvao svoje političke, a time i gospodarske privilegije. Osnovna postavka italodalmatinstva bila je odlučno odbijanje ujedinjenja Dalmacije s banskom Hrvatskom. Zanimljivo je da se, iako su postojale takve ideje, većina italodalmatinaca nije priklonila ideji priključenja Dalmacije Italiji. Svrha je italodalmatinstva bila da imućnim slojevima i u novim političkim okolnostima zajamči vodeću ulogu. Upravo ovaj “narcizam” elitnih gradskih slojeva odbijao je ostale stanovnike. Autor nije nastojao detaljnije komparirati italodalmatinstvo s “talijanaštvom”, što bi omogućilo čitateljima da još jasnije spoznaju sve nijanse ove ideologije. No zato je izvrsno objasnio političku funkciju navedenih identitetskih koncepcija s obzirom na parlamentarnu aktivnost poslanika iz Dalmacije. Detaljno su prikazana izborna pravila i rezultati po kotarevima prilikom izbora poslanika za Carevinsko vijeće u Beču. Pažljivom kontekstualizacijom Clewing je pokazao kako su problemi i odnos prema Dalmaciji, u većem dijelu austrijske javnosti, imali sporednu ulogu, ali i to da su dalmatinski poslanici svojim djelovanjem ipak uspjeli pridonijeti da se u centru imperija osvijesti

utjecaj djelovanja države na oblikovanje nacionalnih identiteta, i shodno tomu, potrebu oblikovanja nacionalno-kulturne politike Habsburške monarhije.

Clewing je također prikazao proces daljnjeg oblikovanja identiteta u Dalmaciji, upozoravajući na razloge uspjeha ili neuspjeha pojedinih identitetskih koncepcija. Vrlo argumentirano je “raskrinkana” teza o drevnosti nacija i prikazano kako su od pet ponuđenih identiteta u drugoj polovici 19. stoljeća prihvaćena tri: hrvatski, kojeg prihvaća velika većina stanovnika Dalmacije, srpski, za kojeg se odlučilo oko 17% stanovnika, i talijanski, koji je zastupala urbana manjina. Istaknuto je da je u procesu prihvaćanja prvih dvaju identiteta odlučnu ulogu imala vjerska pripadnost, dok je kod posljednjega presudio osjećaj pripadnosti talijanskom jeziku i kulturi. Pritom napominje da talijanska identitetska opcija prema samorazumijevanju nije bila manjinska, nego se, zahvaljujući svojem politički i ekonomski privilegiranom položaju, smatrala dominantnim i “jedinim pravim” identitetom. Uvjerljivo je opovrgnuo tezu o nužnoj povezanosti slavodalmatinske identitetske koncepcije i prihvaćanja talijanske nacionalne svijesti. Upozoreno je na važnu vezu između ekskluzivističkih nacionalnih ideologija i etnopolitičkih sukoba, ali ona nije opširnije izložena. Autor se usmjerio na značenjsku analizu uporabe pojmova “talijanaša”, “talijanštine” u hrvatskoj historiografiji i uvjerljivo pokazao kako se oni često iz prošlosti “prenose” u suvremeni znanstveni diskurs, pa se tako zapravo onemogućuje vrijednosnoneutralno spoznavanje prošlosti. Izvrsno je zaključio kako izučavanje prošlosti podrazumijeva i kritičko propitivanje znanstvenih alata kojima se analizira prošlost, a ono pak ima za pretpostavku razvoj – u Hrvatskoj gotovo nepostojeće znanstvene discipline – povijesti pojmova (360). Zanimljivo je također da Clewing, iako, dakako, slijedi konstruktivističke teorije nacije, ne zanemaruje ni etničke značajke važne za oblikovanje nacionalnih identiteta. On misli da za oblikovanje jugoslavenskoga nacionalnog identiteta nije bilo pretpostavki na razini prednacionalnoga etničkog identiteta (364). Ujedno dovodi u pitanje postojanje pravocrtnog i jednoznačnog kontinuiteta između etničkih i nacionalnih identiteta kod svih triju nacija i s pravom se zalaže za buduće znanstveno propitivanje veza između etničkog i nacionalnog identiteta.

U završnom poglavlju knjige propituje se odnos između državne politike, oblikovanja identiteta i jezika. Najprije je prikazano značenje komparativnih istraživanja procesa oblikovanja nacija i regionalnog identiteta. Obrazlažući vlastitu koncepciju, autor je istraživanje fenomena oblikovanja nacija u Dalmaciji lucidno povezao s teorijskim koncepcijama A. Smitha, E. Gellnera i E. Hobsbawma. Ustvrdio je da istraživanja pokazuju kako od svih teorijskih koncepata najbolju sposobnost analitičkog suočavanja s konkretnim povijesnim procesima u Habsburškoj monarhiji pokazuje Smithova teorija, koja ne isključuje mogućnost da “nacionalisti” u procesu oblikovanja nacije teže oblikovanju autonomije, a ne nužno – kao što je to kod Gellnera i Hobsbawma – i oblikovanju potpuno suverene vlastite nacionalne države. Navedena teza, koja propituje dosadašnju uporabu pojmova u istraživanjima nacije, nije do kraja razrađena. Nedostaje joj opširnija analiza odnosa između etničkog i nacionalnog identiteta s pomoću koje bi se mogla kritički propitati i Smithova teorija. Šteta, tim više jer je Clewing pokazao razinu teorijske refleksije koja mu omogućuje analizu svih nijansi procesa oblikovanja nacionalnih identiteta. U potrebi da propita dosadašnji istraživački pristup hrvatske historiografije, koja je isticala ciljanu imperijalnu politiku odvajanja Dalmacije od banske Hrvatske, istaknuta je zemljopisna, gospodarska, prometna i kulturalna osnova slabih veza koja nije bila neposredno politički uvjetovana.

U zaključku možemo reći da Clewingova knjiga izvrsno analizira složeni proces oblikovanje nacionalnih identiteta u Dalmaciji. Povezivanje teorija oblikovanja nacije, stavljanje u središte interesa odnos državne politike, oblikovanje nacionalnih identiteta te povezanost regionalnog i nacionalnog identiteta, zanimljiv je metodološki obrazac koji će svakako biti poticajan za buduća istraživanja.

Jakirova “Dalmatien zwischen den Weltkriegen. Agrarische und urbane Lebenswelt und das Scheitern der jugoslawischen Integration”

Knjiga Aleksandra Jakira *Dalmatien zwischen den Weltkriegen. Agrarische und urbane Lebenswelt und das Scheitern der jugoslawischen Integration* (1999.) tematski je povezana s prikazanom Clewingovom knjigom. Jakira također zanima proces integracije nacija u Dalmaciji, ali osobito pozornost posvećuje socijalnim, ekonomskim i kulturnim pitanjima koja utječu na prihvaćanje nacionalnog identiteta te prikazu neuspjeha jugoslavenske ideje u Dalmaciji između dvaju svjetskih ratova.

Uz uvodni dio u kojem je precizno odredio pojmove i upozorio na metodologijske postavke kojima će se koristiti u analizi, djelo sadržava tri poglavlja: “Nationale Identifikationskonzepte und Politik in Dalmatien am Ende des Ersten Weltkrieges”, “Dalmatien 1918-41: Hoffnungen und ihr Scheitern. Kulturelle und sozioökonomische Existenzbedingungen als Grundlagen nationaler Identität”, “Vom ‘integral-jugoslawischen’ Einheitsverständnis zur Durchsetzung kroatischen Nationalbewußtseins”. Na kraju knjige nalaze se iznimno zanimljivi i vrijedni prilozi: karte administrativnih granica Dalmacije između 1918. i 1941. i statistički podatci vezani za uporabu pojedinih nacionalnih jezika, konfesionalnu pripadnost, mjesta za prodaju tiska i popis tiskovina, rezultati kampanje “Seljačke sloge” za opismenjavanje i detaljan popis izvora i literature.

U uvodnom je dijelu knjige Jakir jasno upozorio na osnovno pitanje: “Zašto i kako je propala konstrukcija novoga jugoslavenskog identiteta u državi koja je proklamirana 1918.?” Odmah na početku uvjerljivo pokazuje kako je jugoslavenstvo bilo “ideološki mit” iza kojeg se skrivala težnja za centralizmom koji je jamčio prevlast srbijanskoj političkoj eliti i dvoru Karađorđevića. Naznačio je kako će propitati razloge uspjeha ideologije HSS-a u Dalmaciji, koji je prihvaćanje hrvatskog identiteta povezivao sa zalaganjem za socijalnu pravednost, koju je trebala zajamčiti agrarna reforma. Ukratko su prikazane političke pozicije u Dalmaciji s obzirom na centralistički ustav iz 1921. godine i sukob između monarhista, koji su u pravilu podržavali centralizam, i republikanaca, koji zagovaraju (kon)federalizam. S obzirom na navedene sukobe, prikazane su i različite interpretacije hrvatske i srbijanske historiografije, a kao metodologijski okvir za propitivanje različitih pozicija autoru služe djela Holma Sundhaussena, najuglednijega njemačkog stručnjaka za povijest Jugoslavije i povijest jugoistočne Europe uopće. Jakir polazi od Sundhaussenove teze da “odlučujuća faza za oblikovanje hrvatske nacije nije bila u 19. stoljeću, nego tek u dvadesetim godinama” 20. stoljeća. Obojica misle da je nacionalizam tek nakon Prvoga svjetskog rata prestao biti ideologijom uskih elita i postao masovnim fenomenom (23). Naglašeno je da se tek u Kraljevini SHS, s uvođenjem općeg prava glasa za muškarce, počinje oblikovati moderna hrvatska javnost. Izvrsno uočena veza između demokratizacije politike, oblikovanja javnosti i integracije nacije

vrijedan je metodologijski doprinos istraživanju oblikovanja nacije. Autor misli da se tek na osnovi socijalne i “materijalne osnove” može objasniti nacionalizam i oblikovanje nacije (26). Upućivanje na društvene i gospodarske uzroke prodornosti pojedinih koncepcija identiteta svakako je nezaobilazno, no nije li ova osnova u Dalmaciji jednaka ili gotovo jednaka za stanovništvo koje prihvaća srpski, kao i za stanovništvo koje prihvaća hrvatski nacionalni identitet? Stoga zadaća koju Jakir preuzima nije nimalo jednostavna.

Da bi je obavio, u drugom poglavlju Jakir prikazuje osnovne teze konstruktivističkih teorije nacije. Hvale je vrijedno što uz klasike E. Lemberga, E. Gellnera, B. Andersona, M. Hrocha i K. Deutscha, u raspravu uvodi i iznimno zanimljive i poticajne teze u nas manje poznatih autora poput A. Reiterera, D. Langewischea, H. Schulzea i Eve Schmidt-Hartmann. Svi navedeni autori upućuju na činjenicu da su procesi integracije nacije dio modernizacijskih procesa. Zato zagovornici nacionalizma u jugoistočnoj Europi dolaze iz područja koja su bila u snažnom doticaju sa zapadnjačkim idejama i u kojima su procesi privrednog razvoja i socijalne mobilizacije bili najintenzivniji. Prodor nove iznadlokalne *hoch* kulture u društvo bila je osnovna zadaća nacionalizma. On je kulturno homogenizirao društvo, razgraničujući ga od ostalih društava, i usmjeravao ga na oblikovanje nacionalne države. Samo je nacionalna država omogućivala organizaciju skupoga visokodiferenciranog obrazovnog sustava i preklapanje kulture i države. Ako želimo govoriti o “historijskoj funkciji” nacionalizma, pozivajući se na Gellnera, ističe Jakir, ona se može pronaći u prilagodbi društva uvjetima moderne. Prilagodba moderni u Dalmaciji do 1918. odvijala se u nekoliko identitetskih koncepcija, koje su također ukratko tematizirane. Autor pokazuje “jugoslavenstvo”, tj. južnoslavenstvo, kao ideologiju koja se nastavlja na ilirizam i postaje hrvatskom nacionalnointegracijskom ideologijom (57). Jugoslavenstvo u hrvatskome političkom prostoru postaje oblikom “jugoslavističkog kroatizma”, koji u okviru Habsburške Monarhije nastoji ojačati “slavenski element” (59). U Dalmaciji je ova identitetska opcija imala vrlo malo pristalica, a za nacionalnointegracijske procese odlučujuću je ulogu imala konfesionalna pripadnost. Slavenstvo stanovništvo katoličke vjere postupno je oblikovalo hrvatski nacionalni identitet, a pravoslavno je zadobivalo srpsku nacionalnu svijest. Jakir je, također, upozorio na velikosrpske imperijalne ambicije srpske nacionalnointegracijske ideologije. Prisjetimo li se Clewingovih teza, uočiti ćemo nedostatak identifikacija pravoslavnog klera s Dalmacijom. Neprijeporno je značenje konfesionalne uloge u oblikovanju nacija, pa je tim zanimljivije autorovo pitanje: “Što je jugoslavenstvo kao opozicijsku platformu (u odnosu na Austro-Ugarsku) 1918. učinilo atraktivnim za Hrvate i Srbe”? Odgovor je, misli Jakir, u njegovu pretvaranju u “čarobnu formulu” koja će riješiti sve socijalne probleme dalmatinskog društva. Navodeći stavove uvjerenog unitarista Milana Marjanovića, Jakir je pokazao kako se jugoslavenstvo nije predstavljalo samo kao novi nacionalizam ili nadnacionalna ideologija, nego i kao socijalna ideologija koja će omogućiti svekoliku modernizaciju društva. U idućem je poglavlju uvjerljivo raskrinkao ovu “čarobnu formulu” modernizacije.

Odčaravanje “čarobne formule” Jakir je započeo na razini kulture, potom je pokazao značajke socijalne i ekonomske strukture sela, a na kraju poglavlja raščlanio je život gradova te slom nada u ubrzanu industrijalizaciju. Kulturu nije normativno odredio, nego je prihvatio definiciju antropologa Cliforda Geertza koji kulturu definira kao *local production of meaning* i tako daje naglasak obrascima ponašanja i komunikacije karak-

teristične za određenu zajednicu. Crkve su prikazane kao institucije koje su proizvodile značenja koja utječu na svakodnevni život i određivale jezik simbola, pa su bitno utjecale na proces nacionalne integracije. Katolički je kler, tvrdi Jakir, u velikoj većini prihvaćao i poticao ideju hrvatske državno-pravne tradicije. Analizom katoličkog tiska i manifestacija, Jakir je uvjerljivo dokazao svoju tezu, ali je istodobno uputio na neutemeljenost i propagandističku svrhu radova (koje detaljno navodi) koji katoličku crkvu poistovjećuju s ustaštvom. Nastojanje katoličke crkve da očuva hrvatski nacionalni identitet ne smatra spornim, s obzirom na prilike u Kraljevini SHS/Jugoslaviji. Hrvatski se identitet nastojao potisnuti integralnim jugoslavenstvom, koje je bilo ispunjeno srpskim kulturnim sadržajima, ali i velikosrpskom ideologijom koja je imala podršku većine pravoslavnog klera. Kao dokaz navedena je teza Laze Kostića, visokoga vladinog činovnika Kraljevine SHS, koji je “sjevernu Dalmaciju, Liku, dio Gorskog Kotara, Kordun, Baniju i Slavoniju” proglašavao neprijeporno srpskima (120). Istaknute su i bliske veze između SPC-a i vlasti Kraljevine SHS/Jugoslavije, a njezinu nesnošljivost prema katoličanstvu dokazao je njezinim borbenim odbijanjem konkordata iz 1937. godine, kad SPC katoličku crkvu proglašava inkvizitorskom. Sveti sinod SPC-a prijetio je skupštinskim zastupnicima pravoslavne vjere izopćenjem iz Crkve ako bi glasovali za prihvaćanje konkordata. Konfesionalnu strukturu Dalmacije možemo vidjeti i na zanimljivim tabelarnim prikazima.

Statistički su prikazi vrlo ilustrativni i za razumijevanje socijalne i ekonomske strukture dalmatinskog sela. Zanimljivo je da je Dalmacija bila najnerazvijenija pokrajina Austro-Ugarske, dok je u Kraljevini SHS 1923. imala dohodak po stanovniku 2.831,3 dinara, istodobno su Hrvatska i Slavonija imale 3.680,8; uža Srbija 2.136,6; a Slovenija i Vojvodina bile su najrazvijenije s više od 4.000 dinara dohotka po stanovniku. Na žalost, nedostaju podatci koji bi omogućili detaljnu usporedbu gospodarskog položaja Dalmacije prije ulaska u Kraljevinu SHS i njezina razvoja unutar nove države. Stoga je teško dobiti precizan uvid u ritam i brzinu privrednog razvoja, a samim tim i jasnije sagledati veze između oblikovanja nacionalnih identiteta i gospodarskih prilika. Analizom izvora pokazan je neuspjeh agrarne reforme, što je, uz teške gospodarske prilike, uvjetovalo razvoj osobitoga “kognitivnog poretka tradicionalnih seljačkih društava” (207). Preko idealtipskog modela “perspektive ograničenog dobra” antropologa Georga Fostera – našoj znanstvenoj javnosti poznatog preko teorije egalitarnog sindroma Josipa Županova – upozoreno je na značajke dominantne svijesti dalmatinskog sela. Na selu se mislilo da se imetak ne može povećati vlastim trudom, pa je svaka promjena zapravo nepoželjna jer stvara neizvjesnost nove podjele uvijek istog “kolača”. Zato se dobra uvijek trebaju raspodjeljivati na jednake dijelove. Statičnost ove svijesti utjecala je na spori ritam modernizacije, a u svome su se djelovanju njome koristile i političke stranke, naglašavajući egalitarne vrijednosti.

Jakir je pregledno prikazao djelovanje političkih stranaka u Dalmaciji: HSS-a, Demokratske stranke, Saveza zemljoradnika, i ideologiju intelektualaca okupljenih oko časopisa *Nova Evropa*. Osobito je vrijedno autorovo zapažanje o djelatnosti korporativnih organizacija HSS-a, koja je pridonosila popularnosti ove stranke. HSS je zalaganje za slobodu hrvatskog naroda povezivao s idejom socijalne pravednosti, što mu je donijelo veliku popularnost među hrvatskim biračima u Dalmaciji. Pobjeda ove stranke i u Dalmaciji na izborima 1923. zaprepastila je pristaše jugoslavenske države u gradovima (213). Pokazalo se da je jugoslavenski integralizam ograničen na seoska područja Dal-

macije naseljena srpskim stanovništvom i to zahvaljujući djelovanju unitarističke Demokratske stranke Svetozara Pribičevića. Ova je stranka, uz Radikalnu stranku, imala podršku pravoslavnog svećenstva, djelovala je i preko kulturne organizacije “Srpsko kolo”, što joj je omogućilo politizaciju srpskog seljaštva. Istaknuto je da je za pridobivanje političke podrške korištena i borba protiv nepismenosti, kao i opće prosvjeđivanje naroda. U tome je osobito uspješan bio HSS, čiji je vođa Stjepan Radić zagovarao Masarykovu parolu “prosvjetom prema slobodi”. Organizacija “Seljačka sloga” služila je ostvarenju gore navedene parole, naglašavajući u svome djelovanju povezanost obrazovanja, nacionalne slobode, socijalne pravednosti i blagostanja. Preko djelovanja HSS-a i njegovih udruga uspješno je pokazano kako seljaštvo nije bilo isključivo objekt političke manipulacije, nego samostalan politički čimbenik.

Na osnovi izvrsnog uvida u izvore, Jakir je prikazao i ideje gradske, na početku Kraljevine SHS unitaristički orijentirane elite. Kao primjer mu je poslužio Split, koji je od 1921. do 1931. godine povećao broj stanovnika s 25.000 na 43.711, što je bilo povećanje od 57% (245). Rast broja stanovnika pokazuje i gospodarski razvoj Splita: 1920. godine riva je osvijetljena električnom rasvjetom, 1925. završena je željeznička pruga kroz Liku, što je Split konačno povezalo sa zaleđem, 1926. na rijeci Cetini puštena je u rad prva hidrocentrala. Nadalje, u gradu su asfaltirane ulice, sagrađene su brojne nove zgrade, pritom je Jakir izvrsno uočio i istaknuo vrijedan doprinos arhitekta Marina Marasovića. Navodi se da razvoj grada budi nade u još bržu industrijalizaciju i blagostanje. Optimizam privrednog rasta osobito je zahvatio unitarističku Demokratsku stranku koja je jugoslavenski integralizam propagirala kao modernizacijsku ideju. Ideologija ove stranke prikazana je na osnovi pisanja brojnoga stranačkog tiska: *Riječi, Demokratije, Života, Zastave, Novog doba, Demokrata*. Odlična upućenost u značajke ondašnjeg tiska vidljiva je u cijeloj knjizi, pa je ona tako vrijedan doprinos povijesti novinarstva.

Autorova analiza pisanja ondašnjih novina upućuje na razočaranost brzinom i razmjerima industrijalizacije, koja je bacala sjenu na ideju jugoslovenstva. Pokazalo se da su jugoslavensku ideju napustili i brojni intelektualci koji su je na početku zagovarali. Ovaj je proces Jakir prikazao s pomoću biografije Ive Tartaglie, gradonačelnika Splita i idealtipskog predstavnika imućnoga dalmatinskog građanstva, predsjednika brojnih građanskih udruženja i člana upravnih vijeća nekoliko banaka. Tartaglia je na početku Kraljevine SHS zastupao izrazito jaku jugoslavensku orijentaciju. Nakon ostavke na mjesto gradonačelnika Splita 1928. godine – budući da nije uspio prevladati nacionalne suprotnosti u gradskoj skupštini – ponovno mu se, u vrijeme proglašenja diktature kralja Aleksandra i preimenovanja države u Kraljevinu Jugoslaviju 1929. godine, probudila vjera u jugoslovenstvo. Stoga je prihvatio funkciju bana Primorske Banovine. Vjera u dobre namjere kralja Aleksandra na početku diktature nije bila rijetkost kod znatnog dijela hrvatske intelektualne i političke elite, no ubrzo je slijedilo otrežnjenje. Tartaglia je također spoznao da je srpska elita punila jugoslovenstvo srpskim kulturnim sadržajem, te joj je ono služilo za promicanje vlastite dominacije. Zato je 1932. godine odstupio sa svojega položaja, potpisao peticiju za puštanje Mačeka iz zatvora i počeo zagovarati (kon)federalistička rješenja hrvatskoga nacionalnog pitanja.

Autor je pokazao i socijalne osnove nacionalne problematike i pojedinih političkih orijentacija. Istaknuto je da su 1. prosinca 1922., u usporedbi s okolnostima prije rata, proizvodi postali više od 60% skuplji, a da su plaće porasle za samo 45,85%. Teška so-

cijalna situacija uvjetovala je razvoj radničkog pokreta u Dalmaciji, koji započinje u zadnjem desetljeću 19. stoljeća preko socijaldemokratske stranke, čija se većina 1919. priklanja komunističkoj ideologiji i ulazi u SRPJ (komunisti), koja se 1920. godine preimenovala u KPJ. Sažeto je prikazana evolucija stavova KPJ prema “nacionalnom pitanju”, od unitarističkog jugoslavenstva do prihvaćanja nacionalnog pitanja kao važnog elementa politike KPJ, do priznavanja nacionalnih osobitosti, prihvaćanja ideje federalizma i osnivanja Komunističke partije Hrvatske 1937. godine. Stavovi KPJ dobro su prikazani, no bilo bi bolje da su tematizirani u sljedećem poglavlju, koje govori o slabljenju integralnog jugoslavenstva i uspjehu hrvatske identitetske opcije u Dalmaciji. Stav KPJ nije, naime, uvjetovan socijalnim prilikama radništva, nego političkim zbivanjima u Kraljevini SHS/Jugoslaviji i politikom Kominterne.

Na početku završnog poglavlja komparativno su prikazane osnovne postavke jugoslavenske integralne ideologije i ideologije kroatizma usmjerene na oblikovanje posebnoga hrvatskog identiteta. Zatim je upozoreno na preoblikovanje jugoslavenstva od ideologije solidarnosti i jednakosti među južnoslavenskim narodima u njihovoj borbi protiv ugarske dominacije u “integracijsku ideologiju jugoslavenske države”. Jugoslavenski orijentirani intelektualci djelovali su iz uvjerenja i dobrih namjera, ali je, također, autor upozorio da su neki, poput Nike Bartulovića, završili u velikosrpskoj četničkoj organizaciji (361). Zanimljivosti knjige pridonosi i prvi sustavni prikaz djelovanja jugoslavenskih nacionalističkih organizacija u Dalmaciji: “Jadranska straža”, “Jugoslavenska matica”, “Orjuna”, “Jugoslavenski soko”. Pritom je istaknuto da “Jadranska straža” predstavlja najbrojniju građansku organizaciju međuratne Jugoslavije, koja je 1939. godine imala 180.000 članova. Ovaj podatak, kako je dobro primijetio Jakir, pokazuje postojanje velikog straha od talijanskog imperijalizma protiv kojeg se organizacija borila. Ovaj dio knjige osvješćuje potrebu detaljnijeg istraživanja fenomena nacionalističkih jugoslavenskih organizacija o kojima ne postoji ni jedna monografska znanstvena studija. Najveći dio poglavlja Jakir je s pravom posvetio ideologiji i djelovanju HSS-a, stranke koja je dovršila nacionalnointegracijske procese hrvatske nacije u Dalmaciji. Dobro je uočeno da Stjepan Radić kao ideolog i vođa stranke povezuje hrvatsku nacionalnu ideologiju s idejom narodnog suvereniteta i odlučujućom ulogom seljaštva u nacionalnoj i društvenoj emancipaciji hrvatskog naroda. Propagiranje navedenih ideja omogućilo je HRSS-u da 1923. godine uvjerljivo pobijedi na izborima i u Dalmaciji. U osnovi pobjede HRSS-a nije samo njezin socijalni program nego i njezino protivljenje integralnom jugoslavenstvu, koje Jakir izvrsno rekonstruirao na osnovi pisanja ondašnjeg tiska, osobito *Dalmatinskog Hrvata*, u čijim se tekstovima jugoslavenstvo jasno proglašava prijevarom, velikosrpskim sredstvom za dominaciju nad naivnim Hrvatima (416). Dobro su prikazani prijepori između hrvatske i srpske elite, pa je šteta što nije opširnije prikazano djelovanje 1927. godine osnovane Seljačko–demokratske koalicije. Ona se zasnivala na ideji o potrebi demokratizacije života u Kraljevini SHS i dovela je do sporazuma između S. Radića i S. Pribičevića kao predstavnika “prečanskih” Srba. Pozornosti autora nije promaknula represija karadževićevskog režima, koji je od 1918. do 1928. godine donio 24 smrtne presude, potaknuo i organizirao 600 političkih ubojstava i uhitio 30.000 ljudi. Represija nije slomila otpor, nego je popularnost HSS-a u Dalmaciji rasla, a ubojstvo Stjepana Radića i diktatura kralja Aleksandra konačno su okupili većinu hrvatske nacije oko HSS-a i V. Mačeka, čija lista nakon popuštanja diktature na izborima 1935. i 1938. u Dalmaciji dobiva oko 80% glasova. Jakir je zaključio da je 1937.

godine, kad je na naslovnoj stranici *Dalmatinskog Hrvata* objavljena hrvatska himna i poruka Vladka Mačeka, postignut hrvatski konsenzus u Dalmaciji, te je hrvatska politika stremila vlastitoj hrvatskoj državi (425–426). Na posljertku je tematiziran “početak kraja prve Jugoslavije: sporazum i uspostava Banovine Hrvatske”. Zaključeno je da se oblikovanjem Banovine Hrvatske nastojalo uspostaviti ravnopravne odnose u Kraljevini Jugoslaviji. Naime, u visokom je državnom aparatu ove države, prema službenim statistikama, od Dvora do Narodne banke 1937. godine bilo zaposleno 269 Srba i samo 30 Hrvata, a od 34 vlade ni u jednoj Hrvat nije bio predsjednik ili ministar važnih ministarstava obrane i vojske (427). Banovina Hrvatska bila je provizorij, dobro je primijetio Jakir, koji nije definitivno riješio ni pitanje granica, ni položaj srpske zajednice koja je činila 20% njezinih stanovnika. Institucije vlasti nisu se uspjele stabilizirati. Istodobno su je ugrožavali srpski ekstremisti pokreta “Srbi na okup”, ali i hrvatski, organizirani od strane ustaša. Prvi nisu prihvaćali nikakvu pa ni najmanju autonomiju Hrvatske i zagovarali su Veliku Srbiju, dok drugima autonomija Banovine Hrvatske nije bila dovoljna i zagovarali su separatističku ideju Velike Hrvatske. Jakir je istaknuo da ustaški zločinački program nikada i ni u kojem razdoblju nije imao spomena vrijednu masovnu osnovu u hrvatskom narodu (436). Istaknuto je da u navedenim okolnostima vladavinski poredak Banovine Hrvatske ima autoritarne značajke. Stoga je šteta što autor komparativnom analizom nije uputio na činjenicu da tada u Europi dominiraju autoritarni režimi. Institucije Banovine, kao i same Kraljevine Jugoslavije, ubrzo su propale neposredno nakon napada fašističkih sila i njihovih saveznika. Pokazalo se da integralno jugoslavenstvo nije uspjelo oblikovati novi identitet, naprotiv, njegovo nametanje i ispunjavanje srpskim kulturnim sadržajima razočaralo je čak i one malobrojne pripadnike hrvatske nacije koji su je na početku podržavali.

U zaključku je autor prikazao razloge neuspjeha jugoslavenke ideje. Izvrsno je uočio da ovu ideju nije “odozdo” podupirao ni jedan relevantan socijalni čimbenik. Konfesionalne razlike, već uznapredovali razvoj posebnih nacionalnih identiteta, zasebnih književnih jezika, sjećanje na različite državno-pravne tradicije, nisu davali mogućnost za razvoj jugoslavenkog naroda (450). Jugoslavizam nije mogao ni transformirati, niti nadomjestiti slovenski, hrvatski, srpski identitet. Pozivanje na zajedničku kulturu i iskustva hrvatske prikraćenosti u monarhističkoj Jugoslaviji stabiliziralo je osjećaj međusobne solidarnosti i učvrstilo identitet Hrvata Dalmacije. Oni su, zahvaljujući ponajprije djelovanju HSS-a, oblikovali osjećaj hrvatskog identiteta.

Na kraju treba zaključiti da je Jakirova knjiga dobar prikaz oblikovanja identiteta u Dalmaciji između dvaju svjetskih ratova. Izvrsno su prikazani razlozi neuspjeha jugoslavenke ideje, a upućivanje na socijalne i ekonomske okolnosti dobra su osnova za buduća istraživanja i pisanje prijeko potrebne socijalne povijesti ove hrvatske regije.

Zaključak

Knjige Konrada Clewinga i Aleksandra Jakira o nacionalno-integracijskim procesima i odrednicama nacionalnih identiteta u Dalmaciji vrijedan su doprinos istraživanju hrvatske povijesti. Oni nas upućuju na potrebu da svoju prošlost propitujemo u europskom kontekstu te upozoravaju na vrijednost primjene različitih istraživačkih alata. Treba stoga osvijestiti potrebu razvoja interdisciplinarnog pristupa u prijeko potrebnim

historiografskim, politologijskim i sociologijskim istraživanjima procesa oblikovanja hrvatskoga nacionalnog identiteta, ostalih nacionalnih identiteta i drugih modernizacijskih procesa u Dalmaciji. Hrvatskim znanstvenicama i znanstvenicima rad njemačkih kolegica i kolega, osobito u metodologijskom smislu, može biti velika pomoć i poticaj.

Literatura

Cipek, Tihomir, 2000.: Povijest Istočne Europe: Kako je Sjever postao Istokom?, *Časopis za suvremenu povijest*, (32) 1: 171-180.

Clewing, Konrad, 2001.: *Staatlichkeit und nationale Identitätsbildung. Dalmatien in Vormärz und Revolution*, R. Oldenburg, München

Jakir, Aleksandar, 1999.: *Dalmatien zwischen den Weltkriegen. Agrarische und urbane Lebenswelt und das Scheitern der jugoslawischen Integration*, R. Oldenburg, München

<http://www.suedost-institut.de/hist-inst.html>

Tihomir Cipek

CONTEMPORARY GERMAN HISTORIOGRAPHY ON THE CONSTRUCTION OF NATIONAL IDENTITIES IN DALMATIA

Summary

The author first gives a short account of those German scientific institutions that study the history of eastern or southeastern Europe, including the history of Croatia. Then he lists the leading researchers and outlines the fundamental tenets of two major works of German historiography on the national identities in Dalmatia. The focus is on the research method and the used “tools”.

The author thinks that an interdisciplinary approach should be designed in historiographic, political science and sociological research of the process of the formation of the Croatian national identity but also of other national identities and other modernization processes in Dalmatia.

Key words: Dalmatia, Clewing, Jakir, modernization, nationalism, national identity, German historiography

Mailing address: Fakultet političkih znanosti, Lepušićeva 6, HR 10 000 Zagreb. *E-mail:* tcipek@fpzg.hr